

Thrácké Nymfy a řecké nápisy: možné využití GIS v epigrafice

■ PETRA JANOUCHOVÁ (Praha)

Tento článek si klade za cíl nastínit možnosti propojení informací získaných z epigrafických pramenů a *geografického informačního systému* (dále GIS). Na konkrétním příkladu výskytu Nymf na řeckých nápisech z oblasti bulharské Thrákie¹ ukáže, jak je možné obohatit epigrafická data o geografické informace a zasadit je do širšího kontextu řecko-thrácké společnosti.

GIS byl původně vyvinut pro technické obory, ale v poslední době našel široké uplatnění i v archeologii a historických vědách.² Jedná se o program, který umožňuje získávat a zpracovávat data, jež obsahují prostorové informace (data určující jedinečnou pozici na povrchu Země, též geodata). Každý objekt, v našem případě nápis, nese nejen tyto prostorové informace, ale i tzv. atributy, čili data neprostorová, což je v našem případě např. druh jazyka nápisu či jeho datace. GIS software může tato data nejen zobrazit, ale provést i prostorovou analýzu, a proto je již dlouhé roky využíván pro zpracování velkého počtu nasbíraných dat a jejich přehlednou vizualizaci. Na poli řeckých a latinských nápisů se ještě žádný projekt nevěnoval propojení funkcí GIS a tradičních epigrafických metod dostatečně do hloubky, což je možná dáno určitou nesourodostí světů poměrně konzervativní epigrafiky a rychle se rozvíjejícího světa geoinformatiky. Přesto v nedávných letech určité pokusy proběhly: BENEFIEL (2010) zmapovala pozici jednotlivých graffiti na pompejských zdech a jejich vzájemné prostorové vztahy za využití GIS softwaru. Článek poskytuje zajímavé závěry, autorka se zaměřila na sledování vztahu mezi umístěním nápisu a jeho obsahem, do své analýzy však zatím

¹ Řecké nápisy nalezené na území Bulharska čítají přes 3500 nápisů a jejich nejucelenější korpus tvoří *Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae*, známý pod zkratkou IG Bulg, МИХАЙЛОВ (1958-1997), který dodnes zůstává nepřekonan.

² Mezi archeologické projekty využívající GIS patří například *Tundzha Regional Archaeological Project*, www.tundzha.org, SOBOTKOVÁ A KOL. (2010). GIS v humanitních vědách zpracovává GREGORY – ELL (2007).

zařadila pouze zlomek dochovaných nápisů. Je tedy možné očekávat rozšíření projektu a prohloubení znalostí o uspořádání jednotlivých čtvrtí v Pompejích. HERNANDEZ a kol. (2003) použili GIS pro přesnější určení mayské lokality Sak Tz'i' dle výskytu jednotlivých místních jmen na nápisech. Při porovnání s možnými archeologickými GIS výstupy se jedná o velmi omezené použití GIS, přesto přináší požadované výsledky. V posledních měsících jsou geografické informace přidávány do jednotlivých on-line nápisných databází. Zatím je však tento prvek v prvotní fázi vývoje a slouží zejména k zobrazení místa nálezu bez jakékoliv další analýzy. Možným příkladem, kam se tyto databáze budou ubírat, je projekt *MAMA*,³ kde lze nápisy vyhledávat mimo jiné i podle jejich polohy.

Jak je tedy zřejmé, jisté pokusy o využití GIS v epigrafice již probíhají, před námi je však celá řada metodologických a technických problémů, které bude nutné v budoucnu řešit. Jedním z nich je poměrně nákladný a zdlouhavý převod dat do digitální podoby, který je však pro další vývoj nezbytný. Pro konkrétní potřeby tohoto článku jsem data z korpor IG Bulg převedla do digitální podoby (*MS Access 2010*, *MS Excell 2010*) a zpracovala v GIS programu *ArcGIS*, verze 10, od výrobce ESRI. Hlavním zkoumaným problémem bylo vzájemné prolínání řeckých a thráckých vlivů na řeckých nápisech z Bulharska, měnící se v místě a čase. Převedení dat do digitální podoby umožnilo jednodušší a přehlednější přístup k velkému počtu dat, a celkově tak usnadnilo výzkum. Informace z nápisů jsem zasadila do geografického kontextu tak, aby bylo možné vysledovat jejich vztah k okolnímu terénu a antickým sídlům. V programu *ArcGIS* jsem vytvořila geodatabázi, kde každý nápis získal jedinečné geografické koordináty. Postupným přidáváním vrstev s geoinformacemi (jako např. vrstvy obsahující veškeré vodstvo či údaje o nadmořské výšce) bylo možné nejen sledovat prostorové uspořádání nálezů, ale i změřit jejich přesnou vzdálenost od antických center. Zaznamenáno tak bylo i jejich případné seskupování a vztah k okolí (např. zda se nápisy vyskytovaly u zdroje vody či na vyvýšeném místě). S pomocí GIS softwaru jsem podle zvolených parametrů vytvořila konkrétní mapy, které pokrývají výskyt hledaného prvku (atributu) ve vybraných časových úsecích. Vznikly tak mapy nejrůznějšího charakteru, zaměřující se na konkrétní problém (např. rozšíření řeckého etnika do vnitrozemí Thrákie). Možnosti vy-

³ *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (MAMA XI Project), Oxfordská univerzita, <http://mama.csad.ox.ac.uk/>.

tváření map jsou v GIS takřka neomezené, jediným limitem je povaha vložených dat a schopnosti uživatele. Z kapacitních důvodů jsou pro tento článek využívány pouze nejzákladnější funkce GIS programu, jako je například vytváření map na základě sesbíraných dat, avšak do budoucna se počítá s rozšířením metodologie, a tak i praktického využití programu.⁴

Vzorový příklad: Thrácké Nymfy v řeckém kontextu

Jak již bylo řečeno, pro názornou ukázkou jsem zvolila nápisy vztahující se ke kultu Nymf, který se stal poměrně oblíbeným i mimo samotné Řecko. V řeckém prostředí tvoří Nymfy nepostradatelnou součást řecké mytologie a jsou známy jako nesmrtelné božské bytosti se zvláštními schopnostmi, mezi něž patří léčivé a ochranné síly. Bývají velmi často vzývány jako *kúrotrofoi*, tedy božstva vychovávající děti a starající se o ně. Jsou mimo jiné považovány za bohyně úzce spojené s přírodou, a proto se také místa jejich kultu nacházela většinou mimo území města, v okolí vodních toků, pramenů, mokřin, vyvýšených míst a jeskyní.⁵ Na těchto místech byly stavěny svatyně s kašnami, které poskytovaly čerstvou vodu, součást očištného a léčebného rituálu. Nežádka bývala v okolí posvátného místa jeskyně či vzrostlé stromy, které v parném dni poskytovaly osvěžení (místo v literatuře známé jako *locus amoenus*⁶). Součástí svatyně byly i předměty věnované bohyním, mezi něž patřily sošky, mince, zrcadla, nádoby s parfémy, šperky a v jeskyních i lampy.⁷ Nymfy byly uctívány s celou řadou dalších bohů, kterým byly připisovány léčebné a ochranné schopnosti, jako např. s Apollónem, Asklépiem, Hygieí, dále také s božstvy spojenými s přírodními kulty: s Artemidou, Dionýsem, Hermem, Panem a mnoha jinými.⁸

Kult Nymf se vyskytoval i v antické Thrákii a cílem tohoto článku je zjistit, nakolik se thrácké Nymfy lišily od Nymf řeckých, případně jaká byla specifika lokálního kultu. Důraz bude kladen na zasazení lokalit do terénu a jejich případný vztah k okolí, který by potvrzoval či vyvracel stejný rurální

⁴ Možným zájemcům o další informace doporučuji např. KNOWLES (2008), kde je mimo jiné zpracována bohatá bibliografie.

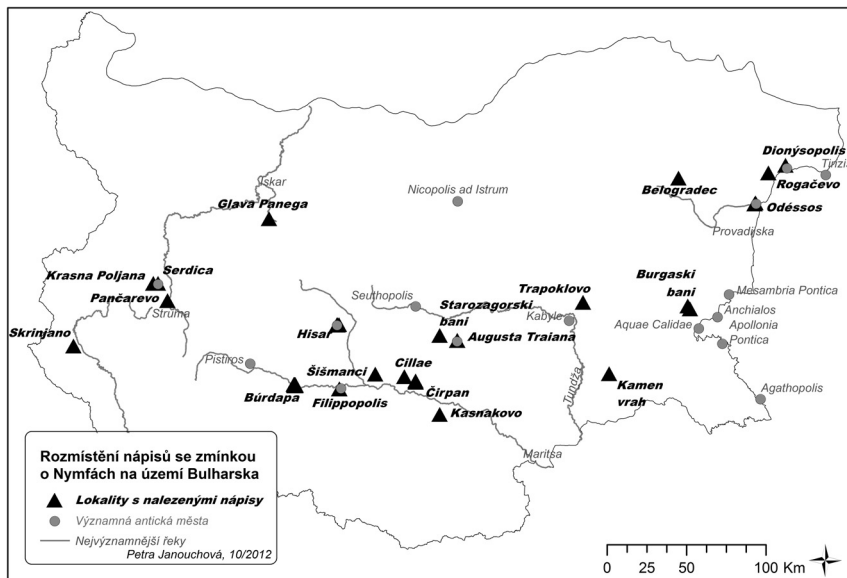
⁵ LARSON 2001, s. 3; SOURVINOU-INWOOD 2005, s. 104-112.

⁶ Takovéto místo zmiňuje Platón ve *Faidrovi*, kde se odehrává památný rozhovor Faidra a Sókrata (229a-230c). Oba dva se usadí na břehu řeky Ílissos pod vzrostlým platanem, na posvátném místě Nymf a říčního boha Achelóa.

⁷ LARSON 2001, s. 112.

⁸ LARSON 2001, s. 11-20; MITROPOULOU 1986, s. 96.

charakter jako u řecké podoby kultu. Zkoumané území bylo omezeno na oblast dnešního Bulharska (korpora IG Bulg I-V, přes 3500 nápisů).⁹ Analýzou bylo zjištěno celkem 58 nápisů, kde jsou a) Nymfy zmíněné v textu, b) zachovalo se nám jejich vyobrazení na reliéfu, c) na nápisích se nachází textová zmínka i vyobrazení. Po vložení dat získaných z databáze do programu *ArcGIS 10* jsem vytvořila následující mapu rozložení nápisů s jednotlivými lokalitami, s jejich polohou vůči hlavním antickým sídlům a řekám:

Mapa 1: Rozmístění nápisů a jejich poloha vůči antickým sídlům

⁹ Poslední díl *IG Bulg* spadá do roku 1997 a jedná se o poslední systematicky vydaný, a tudíž statisticky relevantní korpus řeckých nápisů z Bulharska. Z doby po roce 1997 jsou k dispozici pouze kusé informace o nálezů reliéfních destiček s vyobrazením Nymf, které nesou řecký nápis, avšak již nejsou dále publikované. Jsou tudíž neexistující pro akademický svět, a proto nebyly zařazeny do tohoto článku. Jedná se např. o tabulku z římského osídlení v Plovdivu (viz BOŽINOVA – CHRISTEVA 2012), která byla nalezena v sekundárním kontextu (spolium ve zdech) spadajícím do přelomu 2.-3. stol. n. l. Tabulka pravděpodobně patří do starší doby, avšak nyní není možné říci nic bližšího.

Prostorovou analýzou jsem zaznamenala 21 lokalit, kde se většinou nachází 1 až 2 nápisy.¹⁰ Mezi nimi tvoří výjimku lokalita Búrdapa s 28 a Hisar s 6 nápisy. Na základě archeologických nálezů bylo přesně určeno 11 z 21 lokalit, 1 lokalitu máme zmíněnu v nápise, avšak archeologicky zde svatyně zatím potvrzena nebyla. U zbylých 9 se většinou jednalo o ojedinělé nálezy nápisů, které nepříslušely k žádné stavbě v bezprostředním okolí, či se jejich místo nálezů podařilo lokalizovat pouze s přesností několika kilometrů. Co se týče přesně určených míst, celkem na 4 lokalitách se dochovaly lázně z doby římské (Burgaski bani, Starozagorski bani, Hisar, Pančarevo).¹¹ Dále byla na 5 místech nalezena svatyně, tzv. nymfaion (Kasnakovo, Glava Panega, Búrdapa, Šišmanci, Augusta Traiana),¹² a ve Filippopoli se v antice po Nymfách nazýval vrcholek Džemdemtepe se svatyní Apollóna.¹³ Na cestě z Filippopole do Hadriánopole stávalo v římské době *mansio* Cillae (Kellai), kde byl poblíž taktéž nalezen nápis věnovaný Nymfám,¹⁴ avšak existence svatyně zde nebyla prokázána. Nápis IG Bulg V 5011 hovoří o nymfaiu na místě zvaném Tirizis (dnešní Kaliakra), které zmiňuje Strabón (VII,6,1: ἡ Τίριζις ἄρχα), kde je archeologicky doloženo osídlení již od 4. stol. př. n. l., ale svatyně Nymf nebyla zatím přesně určena.¹⁵

¹⁰ Podrobný seznam lokalit se základní charakteristikou je připojen v tabulkách na konci článku. Primárně používám antická jména lokalit (*Augusta Traiana*, *Búrdapa* aj.). Pokud je antické jméno neznámé, používám jméno nejbližšího moderního sídla či jméno uváděné v literatuře (*Kasnakovo*, *Glava Panega* aj.).

¹¹ ISAAC 1986, s. 248, LARSON 2001, s. 175, MIHAILOV 1997, s. 265, MIHAILOV 1961, s. 230, MIHAILOV 1966, s. 81.

¹² KASNAKOV: VENEDIKOV (1950, s. 105-115) publikoval archeologické výzkumy komplexu budov spolu se svatyní Nymf a Afrodíty z přelomu 2. a 3. stol. n. l.; KACAROVA (2008) poukazuje na předřímskou fázi osídlení, která spadá do 9.-8. stol. př. n. l. Na ni pak za několik století navázala stavba komplexu, jež nazývá *villa rustica*, k níž náležela svatyně Nymf a Afrodíty. Glava Panega: OPPERMANN (2006, s. 147-154) poukazuje na koexistenci velmi rozšířeného kultu thráckého jezdce a Nymf. Búrdapa: DOBRUSKÝ 1897, s. 119-140, GOČEVA 1995, s. 135-137. Šišmanci: SEG 3, 536. Augusta Traiana: MIHAILOV 1964, s. 23.

¹³ VON BREDOW, I. 2012: *Philippopolis*. Brill's New Pauly. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/philippopolis-e920140> (14. 10. 2012).

¹⁴ VON BREDOW, I. 2012: *Cillae*. Brill's New Pauly. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/cillae-e234520> (14. 10. 2012).

¹⁵ MIHAILOV 1997, s. 13.

Vložením dat do programu *ArcGIS 10* a přidáním informací o vodstvu Bulharska¹⁶ jsem zjistila, že lokality se ve většině případů nacházejí v blízkosti řek a vodních zdrojů, celkem 35 nápisů z 58 je ve vzdálenosti do 1 km. Většina nápisů leží v blízkosti řeky Marici (v antice Hebros), Tundži (Tonsos), Strumy (Strýmón) a Iskăru (Oiskos). U 11 lokalit, které je možné přesně určit, hrála přítomnost vodního živlu neodmyslitelnou roli. Přímo u pramenů se nachází 8 z těchto 11 míst. Jak bylo řečeno výše, většinou se jednalo o lokalitu se zdrojem tekoucí vody (9 z 11 případů), a proto zde v mnoha případech mohly vzniknout v době římské lázně. Tato data potvrzují, že blízký zdroj vody si v Thrákii udržel ústřední postavení stejně jako v mateřském Řecku, a to i pod nadvládou Říma.

Dále jsem pomocí GIS zjistila, že naprostá většina lokalit (15 z 21) se nachází mimo antická města – jejich průměrná vzdálenost od většího antického sídla je přibližně 20 km. Tato data jsem získala přidáním vrstvy obsahující geografické informace o antických sídlech (geodatabáze vytvořená na základě IG Bulg, viz Mapa 1). Co se týče dostupnosti jednotlivých míst, lokality jsou většinou v přístupném terénu (mírné svahy či stráně), pouze s výjimkou lokality Glava Panega, která se nachází v krasové oblasti s velkým počtem jeskyní, nikoliv však v jeskyni samotné. V řeckém světě se posvátné místo nacházelo často přímo v jeskyních či pod skalními převisy, jak nám tento stav dokumentují archeologické nálezy jako např. votivní dary a lampy.¹⁷ U 9 z 21 lokalit jsem analýzou geodat (rastrová vrstva zaznamenávající nadmořskou výšku, tzv. DEM) zjistila bezprostřední markantní změnu terénu a převýšení více než 100 m. Přítomnost vyvýšených pozic taktéž navazuje na řeckou tradici horských svatyní či svatyní umístěných na vyvýšeném místě. Jak již bylo řečeno, Nymfy byly úzce svázány s výraznými místy v krajině, jakými jsou prameny říček, jeskyně a právě hory. Dvě třetiny lokalit v bulharské Thrákii se nacházejí v místě minerálních pramenů, poblíž jeskyní a hor, zbylá třetina patří do kategorie míst, která se nepodařilo přesněji lokalizovat, např. pomocí archeologických nálezů.

Archeologický kontext pomáhá často nápisy zpětně datovat, avšak většina nápisů byla časově zařazena až po porovnání osobních jmen s LPGN, jehož autoři datují většinu zkoumaných nápisů do prvních tří století n. l. a 17 nápisů se jim nedaří datovat vůbec (z 58 jich 28 spadalo do 2.-3. stol. n. l.). Jeden z nápisů obsahuje latinský a řecký text (IG Bulg III,1 1477), které však ne-

¹⁶ Volně dostupná vektorová data získaná 17. 5. 2012 z <http://www.diva-gis.org/gdata>.

¹⁷ LARSON 2001, s. 9.

jsou identické: řecký text obsahoval dedikaci Nymfám jako vodnímu božstvu, latinský text pojednává o stavbě římských lázní na místě zvaném Hisar, kde se pozůstatky staveb dochovaly až do dnešní doby.¹⁸

Nejstarší epigrafický doklad o existenci kultu Nymf z území antické Thrákie pochází z řecké kolonie Odéssos (IG Bulg I² 87) a je datován do 2. stol. př. n. l. Nápis, který Nymfám věnoval Řek Agathénór, syn Aristonoma, se dochoval téměř intaktní, s bohatou reliéfní výzdobou. Fakt, že byl nápis nalezen na černomořském pobřeží, nijak nepřekvapí vzhledem k tomu, že je archeologicky potvrzeno, že v okolí řeckých kolonií na pobřeží Pontu byly Nymfy uctívány již od 4. stol. př. n. l. V místě zvaném Burgaski Bani, 18 km severozápadně od antického Anchialu, i dnes vyvěrají horké prameny, které jsou vyhledávány pro léčivé schopnosti. A nejinak tomu bylo i v antice, kdy zde fungoval kult Nymf jakožto léčivých božstev – našla se zde celá řada votivních darů (mimo jiné i bohatá sbírka mincí, vřazených přímo do pramenů).¹⁹ Nápis IG Bulg I² 381 nese věnování s místním přízviskem Νύμφαις Ἀνχιαλ[εΐαις], což značí, že se jednalo o známou svatyni náležející k blízkému Anchialu. Místo bylo, dle ISAACA, známé emporion Apollónie Pontské, kde docházelo k vzájemným kontaktům mezi Řeky a Thráky. Jednalo by se tak o ideální místo pro uvedení kultu Nymf do thráckého prostředí. Bohužel jedině nápisy, které jsou dochovány, spadají až do 1.-2. stol. n. l. a jsou dedikované lidmi nesoucími římské, nikoliv thrácké jméno.

V návaznosti na dochovaní nápisů kult dosáhl pravděpodobně největšího rozšíření ve 2. stol. n. l., a to zejména v oblasti řeky Hebros (Marica). Kult Nymf se stal velmi oblíbeným v okolí města Filippopolis (dn. Plovdiv), které bylo jedním z nejvýznamnějších center regionu. V okolí Plovdivu se nachází celkem 7 lokalit, které je možné datovat podle nápisů až do doby římské, archeologické nálezy však potvrzují existenci kultu z dřívější doby. Mezi nejvýznamnější lokality z tohoto regionu patří místo zvané Búrdapa, které se nachází 29 km západně od Filippopole, přímo na levém břehu Hebru. V roce 1897 V. Dobruský popsal základy antické budovy nymfaia a našel velký počet votivních darů.²⁰ Jedná se o lokalitu s největším počtem nápisů: celkem zde bylo objeveno 28 nápisů s věnováním či zobrazením Nymf. Většina (22)

¹⁸ Lokalita Hisar bývá ztotožňována s tzv. *vetus Augusta aria* a nachází se na místě minerálního pramene Havuza. MIHAILOV 1961, s. 230.

¹⁹ ISAAC 1986, s. 248; LARSON 2001, s. 175: kult Nymf poblíž Anchialu existoval již od 4. stol. př. n. l., avšak největšího rozkvětu dosáhl v 1. stol. př. n. l. a v 1. stol. n. l.

²⁰ DOBRUSKÝ 1897, s. 119-140; GOCHEVA 1995, s. 135-137: 95 votivních destiček, některé s věnováním Nymfám, 48 terakotových lamp, 13 kulatých zrcadel (jedno

nápisů byla datována do 2.-3. stol. n. l., což je doba, kterou je možno považovat za dobu největšího rozkvětu této lokality, ač archeologické nálezy poukazují na vznik lokality již ve 4. stol. př. n. l.²¹ Votivní dary byly věnovány Nymfám Búrdapénským, z čehož se odvozuje místní jméno Búrdapa (Νύμφαις Βουρδαπήναις). Dedikanti nesli převážně jména thrácká (či jejich romanizované podoby). S největší pravděpodobností se tedy jednalo o místní obyvatele, kteří přijali původně řecký kult Nymf. Co je však na nápisích z Búrdapy zajímavé, je neobvykle vysoké zastoupení žen – věnovatelek nápisů: celkem 14 nápisů (z 28) věnovaly ženy. V kontextu ostatních lokalit byl objeven pouze jeden další nápis věnovaný ženou, ostatních 34 nápisů věnovali muži. To nás staví před otázku, v čem byl kult z Búrdapy jiný než na ostatních místech, a proto je nutné zaměřit se i na samotný obsah věnování. Ve třech případech máme vyjmenovány důvody votivních darů: za záchranu očí (IG Bulg III, 1 1348) či za záchranu obecně (IG Bulg III, 1 1339, 1361).²² Nymfy jsou vzývány jako ἐπιήκοος, což je přídomek náležející božstvům, která disponují léčivými silami. Velký počet ženských věnování ve spojení s jejich důvody může poukazovat na zaměření místního kultu např. na ženskou plodnost či ochranné síly Nymf. Tato skutečnost podporuje původní řeckou charakteristiku kultu, který se mimo jiné věnoval i ženské plodnosti, avšak Búrdapa je svým postavením v rámci Thrákie zcela jedinečná, a nelze tedy tyto charakteristiky přenášet na kult Nymf v Thrákii obecně.²³

Více nám o povaze kultu může prozradit i etnicita nalezených jmen na nápisích. Celkem u 40 nápisů se podařilo zjistit, že nesou římské, řecké či thrácké jméno a jejich případné kombinace. Vzhledem k poměrně velké vzdálenosti nálezových míst od řeckých kolonií na pobřeží Černého moře a také vzhledem k dataci nálezů, která převážně spadá do doby, kdy byla Thrákie římskou provincií, není překvapením, že řecká jména byla v minoritě. Zcela však převažují jména thrácká, což ukazuje na pravděpodobnou asimilaci řeckého kultu Nymf s lokálním božstvem a jeho přijetí místním obyvatelstvem, jak naznačuje Kazarow.²⁴

s nápisem ἡ χάρις εἰμί; SEG 47, 1094), 4 nádobky na parfém, 3 lžičky, 15 mincí (13 římských z doby císařství, 2 makedonské), 1 votivní destička s thráckým jezdcem.

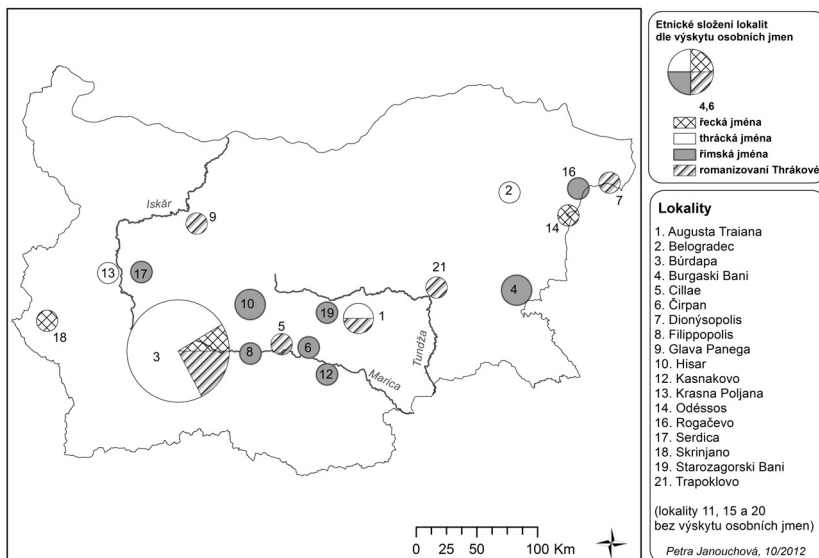
²¹ GOČEVA 1995, s. 137.

²² SEG 41, 608, GOČEVA (1995, s. 135-137) zmiňuje nové nálezy, mezi které mimo jiné patří i tabulky s modely uší (a nápisem ἐπιήκοος), které dedikanti věnovali božstvu za záchranu či jako prosbu o pomoc.

²³ LARSON 2001, s. 5.

²⁴ KAZAROW 1936, sl. 509.

Následující mapa, vytvořená pomocí programu *ArcGIS 10*, uvádí přehled výskytu osobních jmen určujících etnicitu nositele (čísla odpovídají pořadí lokalit z tabulky 1):

Mapa 2: Etnicita osobních jmen

Výskyt thráckých a romanizovaných jmen nabízí vysvětlení, že se kult Nymf asimiloval s již existujícím místním kultem podobného zaměření, a získal tak na značné oblibě mezi místním obyvatelstvem, a to zejména v římské době. Nápisy bohužel dokumentují pouze stav, kdy již byl kult ve své vrcholné fázi, a nelze tedy vysledovat nic o jeho počátcích a kořenech. Nejvyšší koncentrace thráckých jmen byla zaznamenána v Búrdapě, existují však lokality se smíšenými thrácko-římskými jmény i se jmény čistě římskými. Zarážející je však fakt, že oproti původnímu předpokladu o vylučném výskytu řeckých jmen na černomořském pobřeží máme zaznamenán výskyt řeckých jmen i v lokalitě Skrinjano (18), tedy na místě od Černého moře nejvzdálenějším, a v lokalitě Búrdapa (3). Jasná převaha lokalit s čistě římskými jmény koresponduje s dobou největšího rozmachu kultu, tedy 2. a 3. stol. n. l. Je však nutné vzít v potaz, že na většině těchto lokalit se jednalo pouze o jeden nápis a výše uvedená mapa může budít dojem naprosté převahy římských jmen na většině lokalit.

Text nápisů

Nyní se zaměříme na samotné texty nápisů, které nám taktéž leccos prozradí o povaze kultu. Celkem 42 nápisů zmiňovalo Nymfy v textu: ve většině případů se jednalo o pouhé oslovení či dedikaci v dat. pl., případně nom. pl. Nymfy byly oslovovány jako paní, bohyně, dívky (κυρίαίς Νύμφαις, θεαίς Νύμφαις, Νύμφαις τε κύραίς θεαίς). V dedikacích se vyskytovaly následující ortografické varianty dativu pl.: Νύμφαις 25x, Νύμφες 2x, Νύμφαις 3x, Νύφαις 1x, Ν<ύ>φες 3x. Nymfám byly nápisy věnovány jako ἐπιηρόοις, ἀενάοις, σωτείραίς, ἀγναίς a [ἄ]γλαομειδέσι. Z toho můžeme soudit, že se povětšinou jednalo o kult Nymf s léčivými a ochrannými schopnostmi (což potvrzují příklady dedikací: ὑπὲρ ὀφθαλμῶν εὐχαριστήριον; ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τὸ ἄγαλμα; ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ οἴκου). Lidé se k nim obraceli s prosbou o pomoc, nebo jim věnovali nápisy za příznivé vyřešení nepříjemné životní situace. Přízviska Νύμφαις Ἀνχιαλ[εΐαις], Νύμφαις Αἴμου a Νύμφαις Βουρδαπήναις se vztahují k místům, kde existovaly svatyně trvalejšího charakteru.²⁵ Na dedikacích se v pěti případech objevují kromě Nymf ještě jiná božstva: Zeus a Héra (IG Bulg III,1 1509), Afrodíté (IG Bulg III,2 1714), anonymní hērós (Ἡρώ; IG Bulg II 796), Apollón *Sikerénos* (κυρίῳ Ἀπόλλωνι Σικερῆνῳ; IG Bulg III,2 1593) a bezejmenný bůh (θεῷ ἐπιηρόῳ; IG Bulg III,1 968). Dedikace Nymfám byly nalezeny i ve svatyních patřících jiným léčivým božstvům, např. ve svatyni Asklépia *Saldéna* v lokalitě Glava Panega.²⁶ Tento stav je téměř totožný se situací v Řecku, kde byly Nymfy často součástí kultu Asklépia, Apollóna a jiných božstev s léčivými silami.²⁷ Proto je možné říci, že i v Thrákii byly Nymfy uctívány pro své léčitelské a ochranné schopnosti.

Nedílnou součástí nápisů věnovaných Nymfám je i vyobrazení, které velká část (44 z 58) nápisů nese. Ve většině případů se jedná o zobrazení tří žen, podle jejichž postavení a ztvárnění je možné vysledovat dva základní iko-

²⁵ Archeologické nálezy potvrzují existenci svatyní jak v Anchialu, tak v Búrdapě i v místě zvaném Glava Panega na úpatí pohoří Haimos, kde se našla dedikace Νύμφαις Αἴμου; ISAAC 1986, s. 248, DOBRUSKÝ 1897, s. 119-140, OPPERMAN 2006, s. 147-154.

²⁶ OPPERMAN 2006, s. 147-154. Místo bylo velmi přitažlivé již ve starověku, jelikož se nachází v krasové oblasti a pramen vyvěrá přímo ze skály. Celkem zde bylo objeveno 76 nápisů, z toho 41 bylo dedikováno Asklépiovi, 7 Hygeii, 5 Artemidě, 2 Afrodítě a 1 Nymfám. Na 77 monumentech byl nalezen reliéf s vyobrazením tzv. thráckého jezdce.

²⁷ LARSON 2001, s. 205.

nografické typy:²⁸ *Typ 1* navazuje na archaické a klasické řecké vzory zobrazování Charitek (3 oblečené ženy stojí vedle sebe, drží se za ruce a hledí dopředu).²⁹ Tento typ se objevil celkem 30× a jedná se o nejčastější druh vyobrazení, které se stalo velmi oblíbeným na celém území Bulharska (vyskytuje se prakticky ve všech lokalitách, ve všech časových obdobích). Je zajímavé, že věnování na nápisech patřilo vždy Nymfám, nikoliv Charitkám.³⁰

Oproti tomu *Typ 2* navazuje na druhý směr vyobrazení Charitek, který se v řeckém prostředí začal vyskytovat až od dob helénismu a stal se velice oblíbeným v římském prostředí: mladé nahé dívky stojí jakoby do kruhu a vytváří dojem tance, přičemž prostřední dívka je obrácena k divákovi zády. Dívky na stranách mohou držet předměty jako ovoce či zrcadla, případně závoj, který jim vlaje nad hlavou. Jejich nahota a postranní nádoby, z nichž vytéká voda, spojují Charitky s bohyní Afrodítou jakožto bohyní plodnosti, přičemž v římském prostředí se tímto způsobem zobrazovaly Grácie. Tento typ se vyskytl celkem 14×, zejména v okolí Filippopole a řeckých kolonií na břehu Černého moře. První výskyt, který je možné datovat, spadá až do 2. stol. n. l. a veškerá věnování opět patří Nymfám. Dá se očekávat, že tento typ zobrazení do Thrákie přišel nejpozději spolu s Římany po 1. stol. n. l.

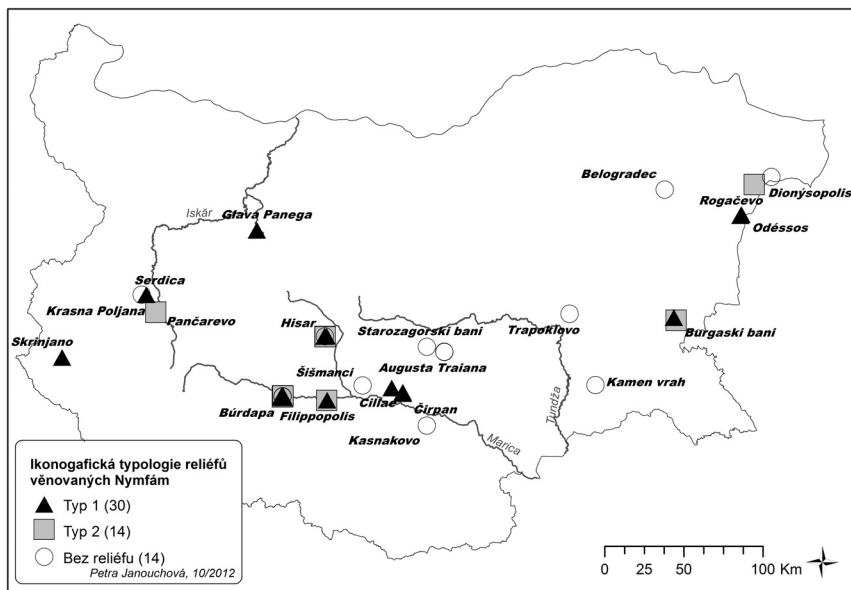
Je tedy zřejmé, že v Thrákii Nymfy ikonograficky splynuly s tradičním řeckým zobrazováním Charitek. Tento fenomén se nevyskytl nikde jinde v řeckém světě, a poukazuje tak na jedinečnou ikonografickou synkresi, k níž v Thrákii došlo. Rozšířily se oba dva směry vyobrazení: archaický typ oblečených postav a helénisticko-římský typ nahých dívek. Následující mapa vytvořená v programu *ArcGIS 10* dokumentuje rozložení ikonografických typů na území Bulharska (mapa 3).

Je zajímavé poznamenat, že *Typ 2* (helénisticko-římský) se vyskytuje na lokalitách, kde se nacházejí římské lázně, či v okolí nejvýznamnějších měst římského období, což plně koresponduje s teorií, že *Typ 2* se do Thrákie dostal až druhotně spolu s Římany.

²⁸ MITROPOULOU (1986) rozlišuje celkem 3 hlavní typy dle postavení prostřední a levé ženy. Do své analýzy typologie zahrnuje pouze zobrazení nahých dívek a reliéfy s oblečenými ženami nebere v úvahu, ač je na jiných místech zmiňuje.

²⁹ LIMC III, 2 s. v. Charis – Charites, s. 191-203.

³⁰ Charitky se objevily pouze na nápise z Augusty Traiany (IG Bulg III,2 1579 z 2. stol. n. l.). Text zmiňuje jak Nymfy ([ἄ]γλαομειδέσι Νύμφαις), tak Dionýsa, Músy a právě Charitky ([Λι]παραίς Χάρισι). Vyobrazení se nedochovalo, avšak je zajímavé, že Múzy, Nymfy a Charitky jsou na tomto nápise specificky rozlišeny, ač jiné důkazy svědčí o tom, že v Thrákii došlo k jejich synkresi.

Mapa 3: Ikonografická typologie reliéfů

Závěrečné shrnutí

Spojení tradičních epigrafických dat, moderních databázových programů a GIS značně zjednodušilo přístup k velkému počtu informací a umožnilo nám vytvořit si komplexní obraz o thráckých Nymfách na řeckých nápisech z území Bulharska. Informace z nápisů byly zasazeny do širšího místně-časového rámce, systematizovány a prezentovány na přehledných a srozumitelných mapách. GIS se stal neodmyslitelným pomocníkem při posuzování vztahu jednotlivých lokalit k okolnímu terénu, což je v případě kultu Nymf velice významný prvek.

Podrobnou analýzou všech dostupných informací bylo zjištěno, že kult Nymf se na území Thrákie rozšířil pravděpodobně již za helénismu, avšak svého největšího rozkvětu dosáhl až v prvních dvou stoletích n. l. Kult si, i přes silné romanizační tendence, podržel svůj původní charakter tak, jak je znám z řeckého světa. Tento fakt nám dokumentují četné archeologické nálezy v místech svatyní, díky nimž se podařilo přesně určit 11 z 21 lokalit. Velkou roli hraje souvislost víry s typickými přírodními prvky, jako jsou vodní toky, prameny a hory, které podtrhují venkovský charakter kultu a jeho úzké propojení s krajinou.

Důležitým faktorem byla jak v řeckém, tak v thráckém prostředí přítomnost vody, nejlépe vyvěrajících minerálních pramenů, jimž se přisuzovala léčivá síla a v jejichž okolí se stavěly svatyně a v římské době i lázně. Přítomnost jeskyně nebyla nutností pro existenci svatyně tak, jak je obvyklé jinde v řeckém světě. Výjimku však tvoří lokalita Glava Panega, která se nachází v krasové oblasti na úpatí pohoří Stara Planina, přítomnost jeskyní a pramenů z nich vyvěrajících je tedy zcela očekávatelná. Nicméně ani zde nebyla nalezena svatyně přímo v jeskyni: vždy se jednalo o otevřený prostor. Blízkost vyvýšených pozic byla potvrzena u velké části lokalit, což opět koresponduje s charakterem horských Nymf v mateřském Řecku. Analýzou nalezených materiálů bylo zjištěno, že Nymfy byly považovány za ochranná božstva s léčivými schopnostmi, což jistě souviselo s přítomností minerálních pramenů v místě svatyní. Toto zaměření se shoduje s povahou kultu tak, jak je znám z řeckého světa, a tudíž ani thrácké Nymfy nebyly výjimkou.

Co je však v Thrákii odlišné od zbylého řeckého světa, je typologie zobrazení na reliéfech. Oba dva typy vyobrazení vycházejí z řeckých vzorů Charitek, avšak jsou jasně dedikované právě Nymfám. Studium vlastních jmen dedikantů prozrazuje, že ač nápisy většinou pocházejí z dob nadvlády Říma, velká část účastníků byla místního thráckého původu. To potvrzuje domněnku, že kult splynul s lokální vírou v přírodní síly, ale většina projevů kultu byla převzata z řeckého světa, ať už primárně, či druhotně vlivem Říma. Celkově je tak možné říci, že si kult Nymf v bulharské Thrákii i po několika staletích, která uplynula mezi prvními kontakty s řeckou kulturou a mezi obdobím, z něž pochází většina epigrafických památek, ponechal řecký charakter. To se však neobešlo bez lokálních zvláštností, a to zejména ve stylu vyobrazení. Díky tomu se kult Nymf stal neoddelitelnou součástí řecko-thrácké, a později i thrácko-římské společnosti.

Použité zkratky:

IG Bulg = *Inscriptiones Graecae in Bulgaria reperiae*

LIMC = *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*

LPGN = *Lexicon of Greek Personal Names*

SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum*

Bibliografie:

- AVRAM, A. – HIND, J. – TSETSKHLADZE, G. The Black Sea Area. In *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Vyd. M. H. HANSEN – T. H. NIELSEN. Oxford University Press 2004, s. 924-973.
- BENEFEIEL, R. Rome in Pompeii: Wall Inscriptions and GIS. In FERAUDI-GRUENAI, F. (vyd.), *Latin on stone: Epigraphic Research and Electronic Archives*. Lanham (MD): Lexington Books 2010, s. 45-76.
- BOŽINOVA, E. – CHRISTEVA, S. Спасителни археологически разкопки на ул. „Козлодуй“ №2, гр. Пловдив. *AOR*, 2011, 2012, s. 333-335.
- DOBRUSKÝ, V. Inscriptions et monuments figurés de la Thrace. *BCH*, 1897, 21, s. 119-140.
- FRASER, P. M. – MATTHEWS, E. *Lexicon of Greek Personal Names, IV: Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea*. Oxford University Press 2005.
- GOCHEVA, Z. Die Ausgrabungen des thrakischen Nymphen-Heiligtums bei dem Dorf Ognjanovo, Bezirk Pazardzhik. In *Modus in rebus. Gedenkschrift für Wolfgang Schindler*. Vyd. D. RÖSSLER – V. STÜRMER. Berlin: Gebr. Mann 1995, s. 135-137.
- HERNANDÉZ, A. A. – GUENTER, S. P. – ZENDER, M. U. Sak Tz'i', a Classic Maya Center: A Locational Model Based on GIS and Epigraphy. *Latin American Antiquity*, 2003, 14(2), s. 179-191.
- ISAAC, B. H. *The Greek Settlements in Thrace Until the Macedonian Conquest*. Leiden: Brill 1986.
- KACAROVA, V. Археологически проучвания на „Извора на нимфите и Афродита“ при с. Каснаково, община Димитровград. *AOR*, 2007, 2008, s. 488-492.
- KAZAROW, G. Thrake (Religion). In *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* VI. Stuttgart: Metzler 1936, sl. 472-551.
- KNOWLES, A. K. *Placing History: How Maps, Spatial data, and GIS Are Changing Historical Scholarship*. Redlands: ESRI Press 2008.
- LARSON, J. *Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore*. Oxford University Press 2001.

- МИХАЙЛОВ, G. *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, vol. I-V. Sofia: In Aedibus Typog. Academiae Litterarum Bulgaricae 1956, 1958, 1961, 1964, 1966, 1997.
- MITROPOULOU, E. Charites – Nymphs. *Pulpudeva*, 1986, 5, s. 83-99.
- OPPERMANN, M. *Der Thrakische Reiter des Ostbalkanraumes im Spannungsfeld von Graecitas, Romanitas und lokalen Traditionen*. Langenweißbach: Beier & Beran 2006.
- SOBOTKOVÁ, A. – ROSS, S. – NEHRIZOV, G. – WEISSOVÁ, B. Tundzha Regional Archaeological Project Kazanluk Survey: Preliminary Report. Spring 2009 and 2010. *Studia Hercynia*, 2010, XIV, s. 56-66.
- SOURVINOU-INWOOD, Ch. *Hylas, the Nymphs, Dionysos and Others: Myth, Ritual, Ethnicity*. Stockholm: Paul Forlag Astroms 2005.
- ВЕНЕДИКОВ, I. Разкопките при с. Каснаково през 1945 и 1946 г. *ВИАВ*, 1950, 17, s. 105-115.

■ SUMMARY**Thracian Nymphs and Greek Inscriptions: Possible Use of GIS in Epigraphy**

This article demonstrates, through the study of the cult of Nymphs in Bulgarian Thrace, how epigraphical data could aid to a better understanding of the past. The use of modern technologies such as GIS helps to link traditional types of data with new approaches, and helps widen the present horizons of the discipline of epigraphy. In this analysis of 3 500 inscriptions, 58 contained either a textual or visual reference to the Nymphs, and over the 21 sites discovered across Bulgaria, only 11 were located through archaeological material findings. As the study of terrain in GIS software revealed, the majority of these were located in close proximity to river Maritsa. The cult of Nymphs is in Greece usually connected with a presence of caves, rivers, springs and hills. The situation in Thrace is similar, in that the majority of sites were in close proximity to these types of landscape features, with caves as the only exception. In the areas where these types of archaeological remains were found in combination with inscriptions, Roman Period mineral baths were also often found, and many appear to have served this purpose until as late as the modern era. The highest concentration of sites was in the area of Plovdiv, where 7 find spots were located. The most important sanctuary is called Bourdapa, 30 km west of Plovdiv, where the remains of Roman buildings were excavated, and 40 inscriptions mentioning Nymphs have been found. The oldest dedication to Nymphs belongs to the 2nd century BC and originates from the Greek colony of Odessos. The majority of sites, however, belong to the 2nd and 3rd century AD and with the highest concentration in central Bulgaria. A study of the personal names reveals strong Thracian presence at the sites, despite the visual and textual presentation of the cult showing many correspondences to Greek examples in appearance. The two major iconographic types were discerned, both came from depicting of Charites in the Greek, respectively Roman world. The dedications however attributed the reliefs to the Nymphs. This supports the theory that the cult of the Nymphs in Thrace retained similar characteristics to the cult in the Greek world (healing and protection powers). The deviations in iconographic type, whereby depictions of the Nymphs appear to assimilate the visual characteristics of the Charites/Graces, was potentially achievable due to similarities in their attributes.

Nymfy v bulharské Thrákii, přehled lokalit: zdroj Mihailov IG Bulg I-V, tabulka 1									
Číslo lok.	Jméno lokality*	Počet napsíů	IG Bulg	Datace	Etnikum**	Typ zobrazení	Další božstva	Specifika	
1	Augusta Traiana (A)	2	1579, 1593	2. st. n. l.	T(1), Ří/T(1)	chybí	Apollón Sikerénos	věnovali Ergissénšší	
2	Belogradec (M)	1	796	3. st. n. l.	T(1)	chybí	hérós	za záchranu života dítěte	
3	Búrdapa (A)	28	1338-62 1364-65 1368	2.-3. st. n. l.	T(17), Ře(2) Ří/T(4)	Typ 1+2		Búrdapénským Nymfám	
4	Burgaski Bani (M)	2	380, 381	1.-2. st. n. l.	Ří(2)	Typ 1+2		Nymfám z Anchialu	
5	Cillae (A)	1	1528	římská doba	Ří/T(1)	Typ 1			
6	Čirpan (M)	2	1543, 1544	2.-3. st. n. l.	Ří(2)	Typ 1+2		Νύμφους σωτείους ochranná božstva vπiήg σωτηρίας τού ούζου	
7	Dionýsopolis (A)	1	5011	1.-2. st. n. l.	Ře/T(1)	chybí		zmínka o nymfau v lokalitě Tiziris	

8	Filippopolis (A)	2	929, 968	římská doba	Ří(1)	Typ 1+2	Apollón, thrácký jezdec	
9	Glava Panega (M)	1	570	římská doba	Ří/T(1)	Typ 1	Asklépios Saldénos Hygieia Artemis Afrodité	77 votivních tabulek s thráckým jezdcem, věnování Nymfám obývajícím pohoří Haimos (dn. St. Planina; Νύμφεως Αἰμῶν)
10	Hisar (M)	6	1477 1479-83	2.-3. st. n. l.	Ří(2)	Typ 1+2		1477 nápis psaný řecky a latinsky
11	Kamen Vrah (M)	1	1848	pozdější doba	chybí	Typ 1		
12	Kasnakovo (M)	1	1714	2.-3. st. n. l.	Ří(1)	chybí		
13	Krasna Poljana (M)	1	5687	císařská doba	T(1)	chybí		
14	Oděsos (A)	2	87, 88	2. st. př. n. l.	Ře(1)	Typ 1		
15	Pančarevo (M)	1	2008	římská doba	chybí	poškozené		

16	Rogačevo (M)	1	5012	1. st. n. l.	Ří(1)	Typ 2		
17	Serdica (A)	1	1929	2. st. n. l.	Ří(1)	Typ 1	Apollón Sedresénos	
18	Skrinjano (M)	1	2148	2.-3. st. n. l.	Ře(1)	Typ 1		
19	Starozagorski Bani (M)	1	5599	163/4 n. l.	Ří(1)	chybí		
20	Šišmanci (M)	1	1509	neznámá	chybí	Nymfy chybí	Zeus Héra	
21	Trapoktovo (M)	1	1771	2.-3. st. n. l.	Ří/T(1)	Typ 1+ Éros		věnováno obyvateli vesnice Sikinystyra

* Jméno lokality (A = antické, M = moderní).

** Etnikum (Ří = římské, Ře = řecké, T = thrácké, Ří/T = romanizovaní Thrákové, počet nápisů se jmény v závorce).

Nymfy v bulharské Thrákii, přehled lokalit: zdroj Mihailov IG Bulg I-V, tabulka 2						
Číslo lok.	Jméno lokality	Vzdálenost od vodního zdroje	Vzdálenost od města	Umístění v krajině	Archeologický kontext	
1	Augusta Traiana	minerální prameny	ve městě Augusta Traiana	100 m převýšení	římské lázně	
2	Belogradec	řeka 4 km	51 km SZ od Oděssu	150 m převýšení	?	
3	Búrdapa	na řece Marica	29 km Z od Filippopole, 32 km SV od Pistriru	rovný terén, 1 km J převýšení o více než 250 m	základy římského nymfaia, votivní dary	
4	Burgaski Bani	řeka 5 km, minerální prameny na místě	13 km SZ od Aquae Calidae, 18 km SZ od antického An-chialu a 26 km JZ od řecké kolonie Messambrie Pontské	rovný terén	antické lázně	
5	Cillae	řeka méně než 1 km	40 SV od Filippopole, 40 km JZ od Augusty Traiany	rovný terén, 20 m převýšení	mansio Kellai, nejistá poloha	
6	Čirpan	řeka 1 km	47 km SV od Filippopole a 36 km JZ od Augusty Traiany	rovný terén, 20 m převýšení	?	
7	Dionýopolis pobřeží	Černomořské pobřeží	ve městě Dionýopolis, antická Tirizis 25 km na V	180 m převýšení	zmiňuje nymfaion na lokalitě Tirizis, 25 km na V, stavby 4. st. př. n. l.	

8	Filippopolis	na řece Marica	v antickém městě Filippopolis	90 m převýšení	vrchol Džemdemitepe nazývaný Hora Nymf Dryád, zde chrám Apollóna Kendresséna z římské doby
9	Glava Panega	u pramenů řeky Zlatna Panega, krasová oblast	80 km SV od města Serdica	200 m převýšení	pozůstatky Asklépieia z římské doby
10	Hisar	minerální prameny	40 km S od Filipopole	rovný terén, 40 m převýšení	římské lázně <i>vetus</i> <i>Augusta aria</i>
11	Kamen Vrah	u pramenů říčky Pisan Kamak	35 km JV od Diospole, 42 Km JV od Kabyle	rovný terén, 20 m převýšení	?
12	Kasnakovo	méně než 1 km od řeky Marica, u pramenů	48 km JZ of Augusty Traiany a 64 km JV od Filipopole, 1 km V od moderní vesnice Kasnakovo	rovný terén, 20 m převýšení	nymfaion, základy, votivní dary
13	Krasna Poljana	6 km nejbližší řeka	3 km V od centra města Serdica	rovný terén	?
14	Odéssos	Černomořské pobřeží	v antickém městě Odéssos	rovný terén	?
15	Pančarevo	do 1 km, mine- rální prameny	12 km JV od města Serdica	převýšení více než 100 m	základy řím. lázní

16	Rogačevo	řeka 3 km	21 km SV od Odéssu, 12 km JZ od Dionýsopole	100 m převýšení	?
17	Serdica	7 km nejbližší řeka	ve městě Serdica	rovný terén	?
18	Skrinjano	2 km přítok řeky Strumy	5 km SV od antického města Pautalia, 66 km JZ od města Serdica	rovný terén, 20 m převýšení	?
19	Starozagorski Bani	minerální prameny	11 km SZ od Augusty Traiany	100 m převýšení	římské lázně, nymfaton
20	Šišmanci	řeka 1 km	23 km SV od Filipopole	rovný terén, 20 m převýšení	pozůstatky nymfaia, SEG 3, 536
21	Trapoklovo	řeka Tundža 7 km	14 km SV od Kabyly, 20 km SV od města Diospolis	rovný terén, 20 m převýšení	?